

Key words: confiscation, special confiscation, seizure, provisional seizure of property, law of the European Court of Human Rights, criminal law qualification.

Отримано 12.09.2013

УДК 343.13

О. П. ОСТРІЙЧУК

*Олег Павлович Острійчук, заступник прокурора
Полтавського району Полтавської області проку-
ратура Полтавського району Полтавської облас-
ті*

МІСЦЕ ПОКАЗАНЬ В СИСТЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ

Реформування кримінально-процесуального законодавства, яке зараз відбувається в Україні, має на меті створення необхідних передумов функціонування правової, соціальної держави та забезпечити додержання процесуальних прав учасників кримінального провадження. Особливе місце в цій реформі займає інститут збирання доказів та отримання показань зокрема.

З числа радянських теоретиків істотний внесок у розробку теорії кримінально-процесуальних доказів та показань, зокрема внесли В. Д. Арсеньєв, М. І. Бажанов, Р. С. Белкін, В. Я. Дорохов, Ю. М. Грошевой, А. М. Ларин, П. А. Лупинська, Г. М. Миньковський, І. Л. Петрухін, А. Р. Ратинів, Р. Д. Рахунов, С. М. Стахівський, М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін, С. А. Шейфер, П. С. Елькінд та інші.

На важливість показань в теорії доказів та доказування в кримінальному процесі наголошував М. М. Михеєнко, оскільки саме показання відображають первинну доказову інформацію¹.

Проте, не зважаючи на значний розвиток вирішення цього питання в науці кримінального процесу, у зв'язку з реформуванням даної галузі права, питання показань є доволі актуальним. Використання показань у процесі доказування викликає чимало практичних питань, відповіді на деякі з них ми спробуємо надати у цій статті.

Цілями даної статті є висвітлення окремих проблем та значення показань серед процесуальних джерел доказів в кримінальному процесі в умовах реформування. Ми спробуємо наголосити на деяких питаннях використання показань в доказуванні, висвітлити наскрізні аспекти та шляхи подолання недоліків нормотворення.

Одним із таких джерел доказів у кримінальному судочинстві виступають показання. Вони є найпоширенішим джерелом доказів у кримінальних провадженнях. Зміни вітчизняного кримінально-процесуального законодавства на сучасному етапі, пов'язані з прийняттям і вдосконаленням КПК України, істотно вплинули на правове регулювання отримання показань. З одного боку, вони сприяють забезпеченню прав учасників кримінального процесу, а з іншого – зумовлюють ефективне правосуддя на основі додержання вимог Конституції України і міжнародних правових актів.

Значимість показань для вирішення завдань кримінального судочинства визначена тим, що найчастіше тільки на їх основі здійснюється достовірне встановлення обставин, що є предметом дослідження у кримінальному провадженні, і з урахуванням цього застосовуються до конкретного випадку норми кримінально- та кримінально-процесуального права.

Інститут показань, у тому вигляді, в якому він існує на сьогодні, як окремий структурний елемент у кримінальному процесі є новим для України, а тому він науково не розроблений. У зв'язку з цим ми спробуємо провести юридичне дослідження даного інституту кримінального процесу.

Перш за все, вважаємо за необхідне звернути увагу на застосування терміна «показання» у чинному законодавстві. Так, ч. 1 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу містить легальне визначення поняття показань та розкривається як відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Крім того, поняття показань міститься у ст. 384 КК України в контексті настання кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого. Так, показання в розумінні ст. 384 КК України розуміються як відомості про факти, які підлягають встановленню у кримінальній справі і мають важливе значення для правильного вирішення справи².

Визначаючи показання учасників кримінального провадження, варто розуміти, що загальноприйнятими визначенням у науці кримінального процесу вважається усним повідомленням учасників процесу³. Проте, інша частина науковців вважає, що показання можуть мати не лише усний, а й письмовий характер⁴. Вказане свідчить про те, що в науці кримінального процесу не існує єдиного підходу до вирішення вказаного питан-

ня. Аналізуючи наведені точки зору, вважаємо, що остання є більш вираженою та обгрунтованою. Так у силу об'єктивних та суб'єктивних чинників показання можуть надаватись як в усній, так в інших формах спілкування (письмовій, вербальній, конклюдентній та ін.).

Також показання розглядають як обставини, які мають значення для справи та можуть мати значення доказування⁵. У теорії кримінального процесу Російської Федерації існує позиція, відповідно до якої під показаннями розуміють відомості, повідомлені учасниками кримінального провадження при допиті, який проведено в ході досудового провадження по кримінальній справі або в суді, та зафіксовані у встановленому законом порядку⁶, а також відомості щодо отриманих даних про обставини кримінального провадження, отримані в результаті допиту та виступають в якості доказів⁷.

Наступним є питання щодо форми вираження показань в процесуальних документах. У доктрині кримінального процесу звертається увага на форми вираження показань. Основною формою фіксації показань вважають протокол допиту осіб, що беруть участь в кримінальному провадженні⁸.

Окремі дослідники визначення проблеми показань говорять про вузькість змісту легальної дефініції «показання»⁹. Аналізуючи легальне поняття «показань», ми можемо погодитись з цим. Фактично показання є відомостями щодо обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для вирішення завдань. При цьому, до змісту зазначеного поняття не входять відомості учасників кримінального провадження щодо заявлених клопотань та дій інших учасників провадження. Хоча такі відомості можуть мати значення у провадженні та повинні враховуватись іншими учасниками про вирішенні завдань кримінального провадження. Як приклад, відомості особи щодо обставин, викладених у постанові про проведення експертизи, учасник кримінального провадження надає відомості, без володіння якими експерт може дати неправильний висновок. Дана проблема має місце лише на теоретичному рівні, оскільки практикою знайдено вирішення: у показаннях учасників кримінального провадження, як правило, містяться дані, які мають значення для вирішення завдань кримінального провадження на різних стадіях процесу.

Спробуємо проаналізувати досліджуване поняття та знайти істину в процесі пізнання змісту показань. Першою складовою даного визначення є поняття «відомості», яке вважається загальноживаним та зрозумілим для широкого кола осіб. Проте, лише правильний, різносторонній підхід до визначення цього питання та його іманентних ознак, спрямує нас до правильного розуміння змісту поняття «показань». Термін «відомості» в українському законодавстві досі не визначений, що, у свою чергу, ускладнює розуміння терміна «показання».

Тлумачний словник української мови тлумачить відомості як категорію, що відображає певні знання або уявлення про будь-що¹⁰.

Крім того, існує дві іманентні ознаки відомостей: 1) зафіксованості відомостей на конкретному матеріальному носії, яким може бути окрема людина або окрема річ (папір, магнітний диск тощо). Здатність до зберігання протягом тривалого часу зумовлена властивостями пам'яті носія відомостей; 2) можливість передачі відомостей у просторі, коли їх носієм є певний вид енергії, а також до переміщення у просторі разом із матеріальним носієм. У зв'язку з цим зовнішній вигляд відомостей може бути в усній формі, наприклад, ті, що створюються і передаються під час безпосереднього спілкування людей та у письмовій, як приклад надання відомостей (у вигляді показань) в судовому засіданні безпосередньо з інформації, якою володіють учасники процесу.

Під носієм відомостей слід вважати те, що може бути засобом відображення, фіксації, виразником чогонебудь. У кримінальному провадженні носієм відомостей виступають предмети, що можуть бути засобом сприйняття, фіксації та збереження джерел доказів. Стосовно показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого носіями фактичних даних є слова, речення, складні мовні конструкції. Поява нових видів інформації зумовлює специфіку їх збереження та передачі через носії, вироблені з урахуванням останніх досягнень інформатики та документалістики. Від надійності носіїв фактичних даних залежить якість сприйняття, збереження та відтворення інформації про злочин у знаковій формі, що зумовило необхідність визначення науково-технічних вимог, які забезпечать бездоганне існування конкретного виду інформації на певному носії. Ці вимоги повинен враховувати суд при отриманні й оцінці нових видів інформації, тобто якісний їх зміст з точки зору повноти сприйняття безпосередньо пов'язаний з науково-технічними можливостями носія. Такими вимогами є: 1) можливість тотального сприйняття інформації про злочин носієм; 2) збереження цієї інформації без пошкоджень і перекозень; 3) можливість адекватного відтворення інформації про злочин із носія.

Ще однією властивістю є можливість відображення відомостей на певному технічному засобі фіксації. У цьому і знаходить свій вияв тісний зв'язок між поняттям «науково-технічний засіб, що застосовується у кримінальному процесі», та поняттям «даних», одержаних у результаті застосування таких засобів.

При цьому з технічного погляду відбувається перенесення відомостей про факти з одного об'єкта на інший – матеріальний засіб фіксації. Саме в цьому вбачається сутність даних, одержаних у результаті використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі як відомостей, що за допомогою технічних методів були перенесені на засіб фіксації і відображені у властивій кожному конкретному технічному засобі формі.

З цієї позиції дані набувають властивостей та якостей, що дають змогу їм зберегти відомості про факт, а також забезпечити можливість їх неодноразового використання шляхом відтворення у випадку потреби. Крім того, вони набувають властивостей забезпечувати накопичення таких відомостей¹¹.

Отже, якщо врахувати наведене тлумачення поняття «відомості», то вбачаємо в легальному визначенні «показання» логічну помилку. Враховуючи те, що форма вираження відомостей може бути письмова чи усна, то зайве накопичення відбувається при визначенні терміна «показання». Вбачаємо повторення форми як відомостей, так і показань в цілому, що суперечить нормам юридичної техніки та логіки побудови міркувань.

Враховуючи вищевикладене, отримуємо розширене тлумачення терміна «показання», як відомості, які надаються підозрюваному, обвинуваченому, свідком, потерпілим, експертом під час допиту, одночасного допиту двох або більше осіб, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, обшуку, тимчасовому доступу до речей і документів, щодо відомих їм обставин вчиненого злочину або інших обставин, що можуть мати значення для кримінального провадження.

КПК України допускає показання з чужих слів. Відповідно до ст. 97 КПК, показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, у виняткових випадках, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів.

При прийнятті цього рішення суд зобов'язаний враховувати:

- значення пояснень і показань, у випадку їх правдивості, для з'ясування певної обставини і їх важливість для розуміння інших відомостей;
 - інші докази щодо питань, передбачених пунктом 1 цієї частини, які подавалися або можуть бути подані;
 - обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності;
 - переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень;
 - складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані;
 - співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання;
 - можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту.
- Суд має право визнати неможливим допит особи, якщо вона:
- відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу;
 - відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання;
 - не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку;
 - перебуває за кордоном та відмовляється давати показання.

Суд може визнати доказами показання з чужих слів, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами.

Зазначене стосується також положень частини шостої ст. 95 КПК України, відповідно до якої висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказами у певних випадках. Обвинувачення повинно ґрунтуватися на доказах об'єктивного характеру, а не суб'єктивному ставленні чи думках окремих осіб. Так, даючи показання, свідок повинен розповісти про факти та обставини, які йому відомі, а не давати їх оцінку чи роботи з них висновки.

Таким чином, враховуючи вище викладене, автором сформульовано наступні висновки. Відповідно до КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваному, обвинуваченому, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. Свідок, експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому КПК порядку.

Новелою КПК України є те, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них. Заборона дослідження цих пояснень в судовому засіданні видається автору необґрунтованою і такою, що не буде сприяти встановленню істини в кримінальному провадженні.

Згідно статті 96 КПК України, сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка. Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка.

У зв'язку з цим, не зовсім зрозуміло, чому доведення недостовірності показань свідка, які можуть бути цілком об'єктивними і правдивими, здійснюється не через спростування їх іншими належними доказами, а ставиться в залежність від його попередньої поведінки, навіть якщо вона була неправомірною.

КПК України допускає показання з чужих слів. Відповідно до статті 97 КПК, показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Автор обґрунтував, що пропонується новела може бути істотною перепоною для встановлення істини у справі, оскільки, особа, яка даватиме показання з чужих слів, не може нести відповідальність за їх неправдивість. А використання чуток, якими за своєю суттю можуть бути показання з чужих слів, є неприпустимим при розслідуванні злочинів, оскільки обвинувачення повинно ґрунтуватися на доказах, достовірність

яких можливо перевірити. Зазначене стосується також положень частини шостої статті 95 КПК, відповідно до якої висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказами у певних випадках. Обвинувачення повинно ґрунтуватися доказах об'єктивного характеру, а не суб'єктивному ставленні чи думках окремих осіб. Так, даючи показання, свідок повинен розповісти про факти та обставини, які йому відомі, а не давати їх оцінку чи роботи з них висновки.

Отже, інститут показань в КПК України останнім часом зазнав значних змін. Законодавцем внесено ряд нововведень, однак не всі вони, на думку автора, є належним чином теоретично обґрунтованими та відповідними кримінально-процесуальній практиці.

Показання займають важливе місце серед процесуальних джерел доказів, оскільки доказова база багатьох кримінальних проваджень будується на показаннях учасників провадження. Крім того, показання, надані на досудовому розслідуванні дають змогу отримати докази з інших процесуальних джерел.

Застосування у доказуванні показання з чужих слів може бути істотною перепорою для встановлення істини у справі, оскільки, особа, яка даватиме показання з чужих слів, не може нести відповідальність за їх неправдивість.

Вирішення інших проблемних аспектів значення та місця показань в системі процесуальних джерел доказів може стати темою наукової розробки вчених-процесуалістів та запровадження отриманих результатів на законодавчому рівні.

¹ Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 115.

² Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероблене та доповнене. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 1119.

³ Кримінальний процес України: підручник / За ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – С. 176; Уголовный процесс: учебник / Под ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Зерцало, Теис, 1996. – С. 122; Доценко П. П., Юрчак Л. А. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1972. – Т. 2. – С. 139.

⁴ Абасов А. И. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; Судебная экспертиза» / А. И. Абасов. – М., 1986. – С. 15; Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – С. 10.

⁵ Радянський кримінальний процес / За заг. ред. проф. А. Л. Ривліна. – К., 1971. – С. 110.

⁶ Белкин Р. С. Курс криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 2. – С. 316.

⁷ Чельцов-Бebutov М. А. Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе / М. А. Чельцов-Бebutov. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР. – 1947. – С. 10–12.

⁸ Рахунов Р. Д. Признание обвиняемым своей вины / Р. Д. Рахунов. – М., 1975. – С. 100.

⁹ Повзик Є. В. Поняття та права природа показань обвинуваченого / Є. В. Повзик // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 566–568 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11revppo.pdf>

¹⁰ Доценко П. П., Юрчак Л. А. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1972. – Т. 2. – С. 176.

¹¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 2. – С. 119.

Резюме

Острійчук О. П. Місце показань в системі процесуальних джерел доказів.

Автором статті акцентовано увагу на особливостях реформування кримінального процесуального законодавства, яке зараз відбувається в Україні. Проаналізовано роль та значення показань учасників кримінального провадження в системі процесуальних джерел доказів.

Вивчено існуючі визначення поняття «показання», автором зроблено оцінку його ознакам та здійснено спробу надати розширене тлумачення досліджуваного поняття. Оцінено ефективність застосування показань в процесі доказування під час досудового розслідування та під час судового розгляду. Крім того, проведено аналіз показань з чужих слів – нового для України інституту кримінального процесу. Звернено увагу на особливостях застосування показань з чужих слів у процесі доказування.

Ключові слова: показання, докази, джерела, процесуальне джерело доказів, показання з чужих слів.

Резюме

Острійчук О. П. Место показаний в системе процессуальных источников доказательств.

Автором статьи акцентировано внимание на особенностях реформирования уголовного процессуального законодательства, которое сейчас происходит в Украине. Проанализировано роль и значение показаний участников уголовного производства в системе процессуальных источников доказательств.

Изучены существующие определения понятия «показаний», автором произведена оценка его признакам и предпринята попытка предоставить расширенное толкование исследуемого понятия. Оценена эффективность применения показаний в процессе доказывания в ходе досудебного расследования и в ходе судебного разбирательства. Кроме того, проведен анализ показаний с чужих слов – нового для Украины института уголовного процесса. Обращено внимание на особенностях применения показаний с чужих слов в процессе доказывания.

Ключевые слова: показания, доказательства, источники, процессуальный источник доказательств, показания с чужих слов.